

[Սարդարապատի հերոսամարտի](#) հուշահամալիր, [Սարդարապատի ճակատամարտի](#) վայրում կանգնեցված ճարտարապետական-քանդակագործական համալիր, հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային [թանգարան](#), որը նվիրված է 1918 թվականին թուրքական կանոնավոր բանակի նկատմամբ հայ ժողովրդի տարած հաղթանակին: Գտնվում է [Հայաստանի Արմավիրի մարզի Արաքս գյուղի մոտ` Հայաստանի պատմական մայրաքաղաք Արմավիրից 10 կմ հեռավորության վրա: 1918 թվականին Արմավիր քաղաքի անունը Սարդարապատ էր, որի հետ էլ կապված է հուշահամալիրի անվանումը: Համալիրի հանդիսավոր բացումը կատարվել է Սարդարապատի ճակատամարտում հայ ժողովրդի տարած հաղթանակի 50-ամյակի կապակցությամբ` 1968 թվականի մայիսին:](#)

Սարդարապատի հուշահամալիրի հեղինակներն են Հայաստանի արվեստի և մշակույթի գործիչներից ճարտարապետ [Ռաֆայել Իսրայելյանը](#), քանդակագործներ [Արշամ Շահինյանը](#), [Սամվել Մանասյանը](#) և [Արա Հարությունյանը](#):

Պատմական նշանակությամբ համեմատվում է [Ավարայրի ճակատամարտի](#) հետ:

Հուշահամալիրը կառուցվել է անմիջապես ճակատամարտի տեղում` [Արաքս](#) գյուղի մոտակայքում, Երևանից 55 կմ (Հայաստանի հին մայրաքաղաք [Արմավիր](#)` Հոկտեմբերյան քաղաքից 10 կմ) հեռավորության վրա, այն բարձունքում, որտեղ թաղվել են ճակատամարտի մասնակից հերոսները:

Արմավիրի մարզը, որի տարածքում է գտնվում հուշահամալիրը, Հայաստանի պատմական վայրերից մեկն է. Արմավիրը (մինչև 1932 թվականը Սարդարապատ, 1932 թվականից` Հոկտեմբերյան) [Հայաստանի հին մայրաքաղաքներից](#) մեկն է: Հնագույն Արմավիրը, ըստ 20-րդ դարում կատարված հնագիտական պեղումների, գտնվում է մ.թ.ա. մոտ IV դարում գոյություն ունեցած [ուրարտական Արգիշտիիսինիլի](#) քաղաքի տարածքում:

Հուշահամալիրը գտնվում է բարձունքի վրա, որից բացվում է [Արաքս](#) գետի և [Արարատյան դաշտի](#) տեսարանը` [Արարատի](#) գագաթներից մինչև [Արագած](#), մինչև [Գեղամա լեռնաշղթայի](#) նախալեռներ: Հնարավոր է տեսնել Սարդարապատի ճակատամարտի ռազմադաշտը, զորքերի տեղակայման և մարտական գործողությունների վարման տարածքը:

[Հայոց ցեղասպանության \(1915\)](#) և [Սարդարապատի ճակատամարտի \(1918\)](#) պատմական իրադարձությունների նախաշեմին` դեռևս 1962 թվականից, նախապատրաստվում էին փաստաթղթերը և

հիմնավորումները, որոնցով հնարավոր կլինեի տոնակատարություններ անցկացնելու և հուշարձան կանգնեցնելու թույլատվություն ստանալ, որը նախապես ներկայացվում էր որպես [«Առաջին համաշխարհային պատերազմում գոհված հայերի հիշատակին նվիրված հուշահամալիր»](#):

Նախաձեռնության հեղինակն էր Հայաստանի ԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար [Յակով Զարոբյանը](#)^[5], որը մասնավորապես մատնանշում էր պատմական իրադարձությունների հիշատակն անմահացնելու հայկական սփյուռքի հետաքրքրվածությունը, այն սփյուռքը, որն առաջացել էր 1915 թվականի ցեղասպանությունից հետո: Երկու տարի անց՝ 1964 թվականին Զարոբյանի հաշվետվությունը ներկայացվեց [ԽՍՀՄ Կենտկոմին](#) և թույլտվությունը [Մոսկվայից](#) ստացվեց:

Այդ փաստաթղթերի և հիմնավորումների ընթացքում առաջացավ Սարդարապատի ճակատամարտի հուշարձան կառուցելու և այն կյանքի կոչելու գաղափարը, որի նախաձեռնողի դերում հանդես եկավ Հոկտեմբերյանի կուսակցության ռայկոմի քարտուղար [Վլադիմիր Սարգսի Դարբինյանը](#): Հնարավոր ամեն բան արվեց, ներառյալ ֆինանսական միջոցներ հայթայթելը, որպեսզի 1965 թվականին նախագծի աշխատանքների սկիզբը դրվեր: 1966 թվականին Հայաստանի ղեկավարությունը փոխվեց. Զարոբյանին փոխարինեց [Անտոն Բոչինյանը](#), որի օրոք Վլադիմիր Դարբինյանի ղեկավարությամբ հուշահամալիրի շինարարությունն իրականացվեց:

Հուշահամալիրի կառուցման մեջ ներգրավվեցին քանդակագործներ Սամվել Մանասյանը և Արշամ Շահինյանը, ովքեր հայտնի էին իրենց մոնումենտալ և [հաստոցային](#) քանդակագործության ստեղծագործություններով: Նախագծի ճարտարապետ նշանակվեց Ռաֆայել Իսրայելյանը, ով էլ իր հերթին հրավիրեց Արա Հարությունյանին: Փոխաբերական մտահղացումները և նվիրական սիմվոլիզմը, որոնք հենց սկզբից դրված էին նախագծի հիմքում, հուշահամալիրում իրագործվեցին:

Ինձ թվում է, որ մենք
հաջողության հասել
ենք, ... չեմ կարող
մոռանալ, թե ինչպես
էինք օր ու գիշեր
աշխատում էսքիզների,
մոդելների վրա:
Հուշահամալիրի
տարածքից չէինք
հեռանում, մնում էինք
շինարարների հետ:
Ամեն ինչ անում էինք,

որպեսզի հուշարձանը
հաջողվեր և
ժամանակին
ավարտին հասցվեր:

- Արշամ Շահինյան,
Վավերագրական ֆիլմ
նվիրված «Ա.
Շահինյանի
90-ամյակին»

Հուշահամալիրը կառուցվեց 1968 թվականի մայիսին՝ Սարդարապատի ճակատամարտում հայ ժողովրդի հաղթանակի 50-ամյակին: Տեղի ունեցավ «Սարդարապատ» հուշահամալիրի հանդիսավոր բացումը: Հեղինակները կարողացան միավորել պատմությունը, ճարտարապետությունը և բազմադարյա ազգային մշակույթը, այդպիսով՝ հուշահամալիրին ոչ միայն պատմական, այլև մշակութային նշանակություն հաղորդելով: Այդպիսով պահպանվեց և հետագա սերունդներին փոխանցվեց հայրենիքի փրկության գործում [Սարդարապատի հերոսամարտի](#) պատմական նշանակությունը և Հայոց հնագույն մշակույթը:

1969 թվականին «Սարդարապատ» հուշահամալիրն առաջադրվեց [ԽՍՀՄ Պետական մրցանակի](#):

Հայկական պատմագրական թանգարանը ստեղծվեց Հայաստանի նախարարների խորհրդի 1978 թվականի փետրվարի 16-ի թիվ 82 որոշմամբ և այցելուների առաջ իր դռները բացեց 1978 թվականի սեպտեմբերի 13-ին: